

УДК 316.662.2

ТІНЯКОВА А. І.

Інститут психології ім. Г. Костюка НАПН України

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ КРИТЕРІЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ГРУПОВОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглянута проблема ефективності навчальної діяльності.

Виокремлені соціально-психологічні критерії ефективності групової навчальної діяльності: соціометричний статус, емоційна експансивність, розвиток навчальної групи. Аналіз емпіричних даних дозволив встановити кореляційний зв'язок між емоційною експансивністю та успішністю учня у навчанні.

Ключові слова: учнівський колектив, класний колектив, групове навчання, групова навчальна діяльність, ефективність навчання, критерії ефективності навчання.

Соціально-економічні процеси у світі та у Україні висувають запити освітньому процесу щодо підготовки трудових кадрів, спеціалістів нового типу, для котрих є характерною не тільки фахова підготовка, але й особистісна, що передбачає формування та розвиток особистісних компетенцій, зокрема соціальної компетентності.

Розвиток соціальної компетентності як результат міжособистісної взаємодії може відбуватись ситуативно, хаотично або цілеспрямовано під керівництвом педагогічних працівників унаслідок спеціально організованої спільної навчально-виховної діяльності: парної або групової. У рамках цієї публікації ми зупинимось лише на груповій навчальній діяльності — формі організації навчальної діяльності у малих групах учнів, об'єднаних загальною навчальною метою при безпосередній взаємодії між учнями у рамках цієї групи при фасилітаторській, медіаторській та / або мореторській ролі вчителя — та на питаннях її ефективності.

Проблема визначення ефективності навчання є центральною у психолого-педагогічних дослідженнях, присвячених навчально-виховному процесу. Саме поняття «ефективність навчання», хоча і зустрічається доволі часто у працях

науковців, проте дуже рідко трактується. Ефективність будь-яких форм навчання вважається безумовною й перевіряється рідко. Тим самим, залишається невикористаною значна кількість резервів навчального і виховного впливу групової навчальної діяльності.

У літературі з цієї тематики чітко виділяються принаймні чотири підходи: психологічний, педагогічний, соціологічний та економічний.

Педагогічний підхід розглядає навчання та виховання як складну функцію багатьох змінних: праці учнів і вчителів, мети завдання, засобів навчання, методів викладання та виховання, засад підготовки, форм організації та структури, часу й інших змінних.

Соціологічний - наголошує на першорядності суспільної ефективності школи, оцінюється підготовка учнів до виконання сучасних соціально-суспільних ролей і обов'язків.

Економічний підхід намагається визначити співвідношення витрачених на всі види шкіл коштів і суспільно-економічного зиску від навчання населення.

Психологічний підхід до ефективності освіти понад усе ставить результати індивідуального розвитку учнів: рівень процесу мислення, мови, пізнавальних здібностей, зацікавлення й активності, пізнавальної самостійності тощо.

Аналіз наукової психолого-педагогічної літератури показав, що ефективність групової навчальної діяльності вивчається у таких напрямках:

Дидактичний - розглядає ефективність навчальної діяльності з точки зору засвоєння учнями навчального матеріалу.

Методичний або організаційний підхід досліджує ефективність методичного забезпечення та організаційні умови застосування групової навчальної діяльності: місце методичного забезпечення у структурі комбінованого уроку, відбір методу групової роботи відповідно до організаційних умов.

Індивідуально-психологічний - розглядає ефективність групової навчальної діяльності з точки зору розвитку психічних процесів в учня.

Соціально-психологічний - розглядає ефективність групової діяльності у рамках особистісного підходу (формування соціальної компетентності, розвитку соціального інтелекту учня) і групового підходу, у рамках якого вчені акцентують увагу на соціально-психологічному компоненті групової навчальної діяльності: міжособистісних відносинах, неформальному статусі, емоційній експансивності, а також на взаємовпливі групової навчальної діяльності та динаміку навчальної групи.

Дослідження й досвід інноваційної діяльності засвідчують, що основні резерви інтенсифікації та підвищення ефективності освіти варто шукати в удосконаленні управління [7]. Одним із шляхів управлінської діяльності вчителя на уроці є створення умов для виконання завдання учнями. У нашій статті ми спробуємо визначити соціально-психологічні умови ефективності групової навчальної діяльності у старшій школі.

Мета статті - виділити й обґрунтувати соціально-психологічні критерії ефективності групової навчальної діяльності.

У загальнонауковому значенні поняття «ефективність» походить від поняття «ефект», що зобов'язане своєю появою природничим наукам, і спочатку було близьким до того, що зараз позначають як «явище», що супроводжується якимось результатом (наприклад, ефект Казимира та ін.). Поступово, у міру розширення сфери наукового знання, у різних науках термін «ефект» стає близьким синонімом термінів «корисний результат», «корисна дія, що приводить до бажаного результату». Очевидно, з цього останнього значення і розвинулося поняття ефективності.

Ефективність як наукове поняття все більше входить у мову науки і є узагальненою філософською категорією. Ефективність, як і ймовірність, показує ступінь близькості до дійсності, до найбільш необхідного результату, тобто характеризує відношення між рівнями деякої діяльності за ступенем наближення до кінцевої або заданої мети.

Термін «ефективність» увійшов у педагогічний ужиток з інших областей знання і слугував якби оцінкою будь-якого поліпшення освіти. Тому протягом досить тривалого часу і у педагогічній практиці, і у теорії, коли мова йшла про ефективність навчання, розглядалися численні компоненти навчання, удосконалення котрих підвищувало рівень навчання. Проте по мірі накопичення емпіричних та теоретичних даних ставало все більш очевидним, що ефективність не означає просто поліпшення навчання, а є окремим поняттям, за допомогою котрого характеризується особлива якість навчання.

Застосовуючи це поняття, ми визначаємо не тільки якісно, але й обов'язково кількісно, як реалізована деяка теоретична можливість досягнення мети відносно самої мети [5].

Найбільш інтенсивно ефективність навчання вивчається у дидактиці. Все ж таки, не зважаючи на наявні передумови, і у цьому розділі педагогічної науки ще не проведений необхідний аналіз цієї якості навчання, а також не розроблені спеціальні засоби отримання знання про ефективність.

Про ефективність та якість процесу навчання, на думку Ю. К. Бабанського, можна судити, перш за все, за результатами успішності навчання школярів, а також з їх вихованості й розвиненості, за ступенем відповідності результатів навчання вимогам всього комплексу цілей і завдань сучасної школи [3]. З названих критеріїв можна зробити висновок, що при оптимізації не задовольняються деяким підвищенням результативності, а домагаються максимально можливої у певних умовах ефективності роботи без перевищення нормативів витрат часу.

Для оцінки ефективності навчання необхідно виокремити відповідні критерії її оцінки.

Експериментальні дані про навченості дали можливість співвідносити між собою результати навчальної діяльності і, отже, використовувати критерій, за котрим спосіб організації цієї діяльності порівнюється з досягнутими результатами.

У результаті дослідження стало досить ясно, що будь-які відхилення від максимальної ефективності будуть виникати, насамперед, за рахунок погіршення організації навчальної діяльності, за рахунок помилок у складанні її програми.

Оптимальної продуктивності групи вдається досягти вкрай рідко. Потенційна продуктивність знижується через деструктивні соціальні процеси, особливо з-за зниженої мотивації і недостатньої координації міжособистісної взаємодії. І. Д. Штейнер розробив модель, яка дозволяє прогнозувати потенційну продуктивність групи [13]. К. Остер зауважила, що реальна продуктивність не прирівнюється до потенційної продуктивності, а на неї впливають різні чинники, тому модель ефективності І. Д. Штейнера предстає у вигляді рівняння: реальна продуктивність = потенційна продуктивність - групові інгібітори + групові підсилювачі.

Ефективність будь-якої освітньої технології має пряму залежність від критеріїв, що висувуються до навчання, у яких відбиваються вимоги до учнів і вмінь самих учнів. Ще й досі залишається нерозв'язаною проблема обґрунтування найдоцільнішого вибору показників ефективності навчально-виховного процесу, адже у їх ролі можуть виступати, якщо не тисячі чи сотні, то принаймні десятки характеристик, явищ, рис, елементів у школі.

М. В. Артюшина вважає однією з можливих причин такої ситуації невизначеність у вимірюванні кількісно-якісних показників навчальної діяльності, що зумовлене як її специфічними особливостями, так і розбіжністю у тлумаченні самої категорії «ефективності діяльності» взагалі. Розмаїття критеріїв, що використовуються, відсутність чіткого розмежування між кількісно-якісними показниками групової навчальної діяльності зумовлює необхідність також їх певного уточнення.

Критерій (від грец. *Kriterion* - мірило для оцінки чого-небудь) - ознака, на основі котрої проводиться оцінка, визначення або класифікація чого-небудь; мірило чого-небудь. У якості мірила оцінки, зазвичай, застосовується або

ступінь вираженості індикатора оцінки показника (критерію) або одиниця виміру [2].

Показник - будь-яка характеристика об'єкта сприйняття, дослідження, котра може бути оцінена людиною. Число показників обмежене. Чим більше показників дослідник оцінює, тим більш різнобічні уявлення про об'єкт він має [2].

Групова навчальна діяльність у навчально-виховному процесі може застосовуватись з різною дидактичною метою. Розвивальна мета залежить від специфіки навчального предмету, етапу уроку або позаурочної години тощо. Утім, виховна мета буде єдина - навчити учнів взаємодіяти між собою, працювати разом. А успішність, результативність групової навчальної діяльності включатиме у себе не тільки ступінь засвоєння навчального матеріалу, але й динаміку міжособистісних відносин. Аналіз науково-педагогічної літератури показав, що існує взаємозалежність між ефективністю спільної навчальної діяльності та міжособистісними відносинами у групі.

Ефективність групової діяльності (від лат. *Effectivus* - що дає певний результат) - відношення досягнутого результату (по якомусь критерію) до максимально досягнутого або заздалегідь запланованого результату. Ефективність групової діяльності може бути оцінена тільки у тому випадку, якщо будуть чітко виділені кількісні та якісні критерії як підстави для порівняння досягнутого і запланованого результату і одиниці вимірювання результатів [2].

Групи, що знаходяться на різних стадіях розвитку, повинні володіти різною ефективністю при вирішенні різних за значущістю та труднощами завдань (Андрєєва, 2000). Цю ж ідею запропонував С. Немов (1984), де він показав кореляційний зв'язок між рівнем розвитку групи та ефективністю її діяльності. Ця теза привела нас до думки, що одним із шляхів підвищення ефективності групової навчальної діяльності буде розвиток навчальної групи.

Серед інших позагрупових і внутрішньогрупових чинників, що беруть участь у регулюванні спільної діяльності, ми обрали соціально-психологічні

критерії групової навчальної діяльності: індивідуальні (соціометричний статус та емоційна експансивність) та групові (згуртованість, референтність та ціннісні орієнтації групи). Для встановлення означених показників ми використовували методику непараметричного соціометричного дослідження малої групи «шкала прийнятності».

Соціометричний статус - показник соціально-психологічних властивостей особистості як суб'єкта комунікації. Соціометричний статус фіксує величину престижу індивіда у спілкуванні з іншими [6]. Показник статусу «дає можливість прорангувати всіх членів групи за шаблоном їх впливу на поведінку групи (рангове місце члена групи показує вагу у структурі міжособистісного спілкування за критерієм, що вивчається)» [6, с.63].

Як показують дослідження Я. Л. Коломінського у кожному класі є діти, з якими однокласники не бажають спілкуватись [9]. Низкий статус у шкільному класі призводять до зниженості референтності класу, його призначення та відкриває доступ асоціальним впливам, невротизації, тривожності, агресивності [1]. Діти-ізолянти є у кожному класі, такі діти у першу чергу самі відчують емоційний дискомфорт, страждає також їхня самооцінка. Тому одним із завдань групової навчальної діяльності, а значить і одним з критеріїв її ефективності, є підвищення соціометричного статусу учня.

Соціометричний статус, таким чином, показує ставленням групи до індивіда. Зворотній зв'язок фіксує емоційна експансивність - показники соціально-психологічних властивостей суб'єкта комунікації у групі, що характеризує поведінку особистості у соціальному мікросередовищі.

Показники інтенсивності емоційної експансивності відображає потребу у співробітництві, у спільній діяльності, у спілкуванні.

На теоретичному етапі соціально-психологічного дослідження у рамках стратометричної концепції інтрагрупової активності згуртованість розглядається як ціннісно-орієнтаційна єдність. Однак, на емпіричному етапі індекс згуртованості розраховується як сума чисел персональних взаємних зв'язків у групі за кількістю членів, що мають взаємність, при цьому вказується,

що, хоча згуртованість і не зводиться до показників даного індексу, але може охарактеризувати його величинами [6]. Таким чином, згуртованість формально розглядається як ціннісно-орієнтаційна єдність, але по суті - як міжособистісна атракція.

Референтність групи (від лат. Referens - що повідомляє) - соціальна група, проаналізована Гербертом Хайменом, відносно якої індивід відчуває свою належність, з якою себе ідентифікує. Вона(група) є для нього(індивіда) джерелом соціальних норм, ціннісних орієнтацій, еталоном для оцінки себе й оточуючих. Виділяють позитивну і негативну референтні групи. З позитивними референтними групами індивід себе ідентифікує, порівнює. Негативні ж викликають у нього неприязнь. Групи ж, які не викликають у індивіда ні негативних, ні позитивних емоцій ми назвемо індіферентними.

Ціннісно-орієнтаційна єдність - це термін, уведений у вітчизняну соціальну психологію А. В. Петровським і що означає, що відносини між членами групи носять опосередкований спільною діяльністю характер, вираженням чого є збіг для членів групи орієнтацій на соціальні цінності спільної діяльності [11].

У нашому дослідженні взяли участь учні 9-х класів загальноосвітньої школи №93 м. Кривого Рогу (всього 76 учнів). Емпірично був встановлений достовірний кореляційний зв'язок між успіхами у навчанні та емоційною експансивністю старшокласника, зв'язок між соціометричним статусом та успіхами у навчанні не був виявлений, проте було помічено, що учні з низьким соціометричним статусом мають або високі успіхи у навчанні або середні, достатній же рівень для них нехарактерний (низький рівень не був установлений серед учнів взагалі). Маємо зазначити, що рівні навчальних досягнень учнів встановлювались нами на основі аналізу шкільної документації (класний журнал та щоденник) відповідно до Загальних критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти [4; 10; 12].

У процесі аналізу теоретичних доробок попередників нами було встановлено соціально-психологічні критерії групової навчальної діяльності.

Подальші наші дослідження полягають у виявленні впливу розвитку навчальної групи на ефективність групової навчальної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Алешина Ю. Е. Взаимоотношения подростков в классном коллективе/ Ю. Е. Алешина // Вопросы психологии. — 1988. - №3. — С. 64-71.
2. Анцупов А. Я. Словарь конфликтолога [Текст] / А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. — 2-е изд. - СПб. : Питер, 2006. — 528 с.
3. Бабанский Ю.К. Оптимизация процесса обучения: общедидактический аспект./ Бабанский Ю. К. — М. : Педагогика, 1977. — 254 с.
4. Бахарева Н. В. Шкала приемлемости как метод изучения взаимоотношений / Н. В. Бахарева // Человек и общество. — Вып. VII. — 1970. — С.99-103.
5. Блинов В. М. Эффективность обучения. Методологический анализ определения этой категории в дидактике./ Блинов В. М. — М. : Педагогика, 1976. — 192 с.
6. Волков И. П. Социометрические методы в социально-психологических исследованиях / Игорь Павлович Волков. - Л. : Издательство Ленинградского университета, 1970 — 88 с.
7. Дисківська І. М. Проблема ефективності інноваційних процесів в освіті / І. М. Дисківська // Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. — Випуск 36. — Рівне: РДГУ, 2007. — С.12-15.
8. Загальні критерії оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти [Електронний ресурс] // Режим доступу: www.mon.gov.ua/education/average/topic/n_pr/.../zag_krit.doc
9. Коломинский Я.Л. Психология детского коллектива: Система личностных взаимоотношений / Яков Львович Коломинский.— [2-е изд., доп. и перераб.] — Минск: Нар. асвета, 1984. — 239 с.

10. Корнев Н. Н. Методика социометрического изучения сплоченности групп / Н. Н. Корнев, С. Г. Ольшевский // Вестник Киевского Университета. Сер. философии. — 1972. — №6. — С. 96-103.

11. Крысько В. Г. Словарь-справочник по социальной психологии. / Крысько В. Г. — СПб: Питер, 2003. — 416 с.

12. Панок В. Г. Вдосконалення шкал виборів непараметричної соціометрії / В. Г. Панок // Психологія. — 1990. — Вип.35. — С.51-56.

13. Steiner I. D. Group process and productivity. — NY: Academic Press, 1972. — p.273

В статье рассмотрена проблема эффективности учебной деятельности. Выделены социально-психологические критерии эффективности групповой учебной деятельности: социометрический статус, эмоциональная экспансивность, развитие учебной группы. Анализ эмпирических данных позволил установить корреляционную связь между эмоциональной экспансивностью и успешностью ученика в обучении.

Ключевые слова: *ученический коллектив, классный коллектив, групповое обучение, групповая учебная деятельность, эффективность обучения, критерии эффективности обучения.*

The article considers the problem of the effectiveness of training activities. Dedicated social and psychological criteria for the effectiveness of group learning activities: sociometric status, emotional expansiveness, the development of the training group. Analysis of empirical data allowed to establish the correlation between emotional expansiveness student`s success in learning.

Keywords: *student team, great team, group learning, group learning activities, learning effectiveness, the criteria for the effectiveness of training.*